

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

ХРИСТИЯНСКОТО И «СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО» ПОКЛОННИЧЕСТВО — МИТОЛОГИЧНИ НИШКИ ЗА БЕЗСМЪРТНИЯ БОГ (по материали от българската общност в Бесарабия)

Елена Водинчар

Ритуалните пътувания са важен елемент от обредите на всички познати култури. Античният период е известен със свещените пътувания на Гилгамеш към цветето на безсмъртието, на древногръцките герои до храма на Аполон в Делфи или пък с пътешествието на аргонавтите. Най-масовите странствания в средновековна Европа са духовните пътувания до центровете на християнската религия — Божи гроб, Синай и Атон (Гюрова 1996). Това християнско движение продължава и в съвременния свят, но към средата на XX в., в частност при социализма, е изместено от друг тип пътувания — посещаване на места, свързани с историята на комунистическата партия и нейните лидери.

В заглавието на тази статия понятията *християнство* и *социализъм* са поставени под общ знаменател, въпреки тяхната несъвместимост в общоприетата им употреба. Тук е мястото да се посочат причините, поради които тези два термина са представени в текста на изследването като равностойни и тъждествени. Както е известно, християнството е «религия, в чиято основа лежи култът към митическата личност на Исус Христос като богочовек и спасител» (БТР: 77). Чертите, характеризиращи тази религия са следните: това е учение (идеология) и практика, изискващи всеотдайна вяра в единствения авторитетен образ Исус; към тази личност и нейните последователи (апостоли и светци) в продължение на векове е създаван култ за поклонение; християнската сакралност се изразява в символиката, ритуалната култура, както и в стремежат за ликвидиране и замяна на други религии¹. С други думи, посочените елементи са базови модели в изграждането на идеологическата основа на християнското учение. Тяхното изброяване тук не е случайно, тъй като те (пряко или косвено) се открояват и в структу-

рата и съдържанието на социалистическата идеология. Нормативните социалистически образци като образът на вожда (Ленин) и на партията, култът към «учителите», символиката, ритуалната практика и др. имат паралели в системата на културните императиви на християнството. Освен това трябва да се добави и ярко изразената цел на социализма — да се утвърди като идеология чрез премахване на конкуриращото културно пространство (в случая християнството). Това е закономерно в борбата на идеи, на ритуални форми на поведение, на митологии. Поради тези и много други аргументи социализмът в научната литература се възприема за идеология с определено религиозно, митологизирано съдържание, т. е. като политическа религия (Абрамян 1993, Benovska-Sabkova 1998, Петров 2000, Водинчар 2004).

В тази посока на разсъждения интерпретирането на социализма като религия с митологически подтекст определя и темата на дадената статия. За нейното написване са използвани лични теренни материали от някои български селища в Южна Бесарабия, а също така и публикации по въпроса за християнската и социалистическата култура. Предмет на изследването е поклонничеството като народна практика за посещаване на култови места. Чрез интерпретиране на различни ситуации тук се прави аналогия между християнското поклонничество и новото «социалистическо» поклонничество. С други думи, от различни позиции — на «местния човек» и на изследвателя, се разглеждат такива проблеми като *мотивация* за посещаване на култови пространства (напр. Божи гроб или Мавзолея на Ленин), *възприемане* на поклонничеството от страна на обществеността, осмисляне на извършеното действие от самите участници в поклонението и т. н. На базата на етнографски материали е направен опит за проблематизиране на едно културно явление от бита на българските преселници в Бесарабия, което в различен отрязък от тяхната история проявява определена митология за вечния Бог.

Още със заселването и устройването на българските бежанци в Южна Русия в новообразуваните колонии се започва бурен процес на изграждане на молитвени домове, църкви, манастири, катедрали. Този факт се определя от изследователите на религиозния, духовния живот на колонистите като израз на «пълна свобода на вероизповеданието» (напр. Грек, Червенков 1993: 68). Освен чрез строителството на култови сгради българинът-преселник изразява своето лично и обществено самоутвърждение и в странстванията до светите места. Ако към средата на XIX в. в България започва процесът на залязване на хаджилъка (Гюрова 1996: 54), то в Бесарабия по това време тази народно-християнска практика получава масово разпространение (Грек, Червенков 1993: 111-112). Това повторно възраждане на поклонничеството се обуславя от появилите се в чуждите земи нови стимули за живот, воля и лично достойнство: *«Дяду ми Васил имаши млогу земя, конюве имаши...божествян бяши, на хаджалъка ходи...зако ходи ли? Да съ пуклуни на Госпуд, чи сичку има...икони дуниса, ина за черкуа*

дади...бяши уважаван у селото чуляк...»². До към 30-те години на ХХ в. стотици бесарабски българи, вече достигнали известен материален просперитет, посещават Ерусалим, Света гора, Рилския манастир и Киевско-Печорската Лавра. Тези основни религиозни центрове на християнството очертават контурите на един далечен и примамлив свят, свят, за който от поколение на поколение се разказват митове, чудеса, легенди за абсолютната святост, истина и благо. От тази позиция българинът-преселник разглежда посещаването на светите места като стремеж за приобщаване със светостта, а оттам и измолване на спасението на душата. Нещо повече. Стремежът за странстване се мотивира и от желанието за придобиване на обществен авторитет и признание: *«То съ знайши кой уди на Ъджълък, кой жъ оди...-Сякуй искъши диди, дъ гу помнът, дъ гу знаат, дъ гу пучитават, но не секи одиши...Многу пари трябъши зъ тва нещю...»*³. Безброй предмети и реликви от църковно-каноничната практика, донесени от хаджилъка и подарени на църкви, манастири, хора, са безспорно доказателство за желанието на преселникат да се прочуе, да остави някакъв спомен за себе си, да излезе от своята анонимност и да се превърне в личност. В този смисъл пътуването до светите места се представя с религиозен и социален характер, т. е. то е средство за ритуално очистване на душата и възвръщане към мястото на сакралната история, и в същото време то е начин за изтъкване на личността в сферата на социалните обществени взаимоотношения.

В тази интерпретация на ролята и значението на християнското странничество излиза и един друг факт — гледната точка на самата църква. В това отношение е наложително да се припомни мнението на свещениците от Руска Бесарабия за религиозно-нравственото състояние на новодошлите български преселници. Ето каква оценка се дава най-често: *«Всички обичаи имат доста суеверен характер, не са според църковните правила, разрушителни са за народната нравственост ...посредством нравоучителните проповеди по време на богослужението е необходимо изкореняването на тези вредни езически обичаи... Но у българите има доста похвална традиция — да се посещават светите места в Ерусалим и Атон.»* (Киранов 1875: 818-819). Мирогледът на българските емигранти се оказва несъвместим с християнските канони, съблюдавани в Бесарабия. Поради това още през 70-те години на ХІХ в. под въздействието на Руската православна църква започва дълъг процес на борба срещу суеверията и езичеството в бита и културата на тази общност. С други думи, местната православна църква, отричайки народната страна в традиционната култура на българските преселници, допуска и одобрява развитието на народната практика — пътуването до християнските култови места. Следователно посредством поклонническия ритуал църквата не само затвърждава в мирогледа на традиционно мислещия християнин мита за всемогъщия и безсмъртен Бог, но и маркира единствения модел на света — християнският.

С установяването на новото обществено и политическо управление през 1945 година в Бесарабия постепенно се очертават идейните системи на социалистическата идеология. Във връзка с това в мрежата на българските села настъпват коренни преобразования във всички области на живота: създават се колхозни стопанства, въвежда се задължителна образователна система, сменят се имената на селищата, налага се ново административно управление с официална комуникация на руски език и не на последно място — утвърждава се атеистичната програма на ЦК на КПСС. С провеждането на националната политика на СССР започва пътят към «светлото бъдеще», а със секуларизацията — акцията срещу «другия», срещу християнската вяра на традиционния човек. Нещо повече, настъпилите промени имат своите импликации в народната култура и мироглед на изследваната тук общност (подробно вж. Водинчар: 2004). С оглед на настоящата тема особен интерес представлява тяхното отражение върху една битово-християнска практика — поклонничеството.

Както вече се изясни, ритуалните пътувания до светите християнски места са неделима част от социалния и религиозно-нравствения живот на българските преселници в изследвания регион до началото на XX в. В този смисъл поклонничеството пряко е свързано с традиционния мироглед, чийто модел от средата на XX в. се подлага на провокация под въздействието на съветските реформи, в частност на широкомащабната антирелигиозна пропаганда. На практика се създава ситуация, при която единствените и незаменими до сега неща като народната традиция и християнската вяра се оказват несъвместими с идеята на СССР за създаване на една «супернация», наречена «съветски народ» (Семенов 2000: 70). В резултат на този културен преход се прокарва рязка граница между поколенията и по този начин се нарушава естествената приемственост на народната традиция. Оттук и въпросът, който естествено произтича от всичко по-горе казано: къде е мястото на бесарабския български хаджилък в новото, трансформирано според правилата на друг контекст културно пространство. В това отношение е показателно следващото изказване: *«Къв ти ъджълък, сичкити рѣботим в кълкозъ...беши строгу, дажи тее, койту уди ги дигнаа (изселиха в Сибир или в други региони на СССР — бел. ав.) ут селу...аз нали вуйчу ми беши бугат, чи той уди на ъджълък...и негу дегнаа и му зее дворъ и сичкяя дубитък...нийди ни съ одиши, сидиши си в селу и одиш нъ рабу-та...по-старити оръ помнът зъ ъджълъкъ, има куну ут там, а на мен дяду Аджее мъниста дунеси, ду ся ми стуют, аджийски м казвам»⁴*. Този пример обосновава заключението, че посочените фактори съдействат за пресичането на една народно-християнска традиция, която в новите социалистически условия се проявява единствено като народна памет, спомен или някакво веществено доказателство (икона, щампа, дървени/метални кръстчета, женски накити и пр.). При това положение християнското поклон-

ничество de facto остава на практика без приемници, т. е. неговата идейна същност не е възприета в структурата и съдържанието на съветския модел за развитие на подрастващото поколение: «В школата имайми други интереси, баями пианери, пудир тва камсамолци, в пианерские лагеря удийми...никва черкува, ас бях прецидател комсомольской организации в школата и за Бог ни са приказваши, саде за, так сказать, за линията на партията»⁵. Това ще рече, че течението на «новите обстоятелства» срутва спецификата на традиционния мироглед като по такъв начин с налагането на друга координатност и динамика премахва редица ценности в поведението на формиращата се младеж. Фаворизирането на интересите на колектива води до загуба на индивидуалността, а оттам и до постепенното излизане на отделната личност от общността на вярващите християни и приобщаването ѝ към съветското общество. В това отношение духовният стремеж на подрастващото поколение от изследвания район получава нова насока — строителството на комунизма, както е завещал великият Ленин.

Каква всъщност е програмата на ЦК на КПСС за реализиране на това строителство и формиране на новото човешко съзнание? В това отношение трябва да се каже, че в българските селища в Бесарабия се изграждат специални структури за реализиране на социалистическия модел и формирането на новата поведенческа нагласа. Сградите на селския съвет, Дома на културата, библиотеката, пролетарската празничност, училището се превръщат в центрове за внедряване на политическата и културна просвета. Това културно пространство има функцията не само да пропагандира идеите на комунизма, но и да утвърждава в социалното пространство култ към бащата на революцията — В. И. Ленин. Методите са най-различни: от революционния празник с тържествените речи, приветствието на пионерите и патриотичните песенни изпълнения до организирането на «ленински стаи» във всяко училище, библиотека, музей. Всички тези средства действат по принципа на рекламния ефект, който непрекъснато възпроизвежда в съзнанието на младото поколение реалността на съветската идея и съответно нейния първосъздател.

Теоретиците на новата идеология прокарват линията на Партията и чрез изграждането в центъра на селището на пространствени обекти — паметници на «учителите» и на героите на революцията или мемориални площадки със запален «вечен огън». Интерес в случая представляват надписите, направени на тези монументи: «Безсмъртни са тези, които паднаха за общото благо», «Ленин е живял, Ленин е жив, Ленин ще живее», «Те никога няма да умрат в нашите сърца». В общи линии това са все стандартни фрази-лозунги от социалистическата култура, които в съдържателен план изразяват *вечност* и *безсмъртие* на «ленинското дело», а в целенасочен — преобразуване на вътрешното, емоционално съзнание на хората. Като завършек на този универсален за социалистическия период композиционен текст са

ритуалните практики, извършвани пред паметниците и мемориалните съоръжения: *«Паметник на Ленин има у парку...принимали в пианеры, цветя тургат гату има празник, там 22 Апреля или 9 Мая...оци гату са женат младити тургат цветя на памятника, тва обязательно са прай...»*⁷. Тук няма в подробност да се представя сценария на тези ритуални форми за поклонение пред лидерите на Партията или нейните герои. Самият факт, че те са задължителни и спазвани от редица поколения вече говори за наличието сред изследваното население на култ към основоположника на тази система — Ленин.

И така, две десетилетия са необходими, за да започне да се формира от средите на българската бесарабска общност поколение-носител на новите културни идеи. Иначе казано, социалистическата идеология вече не е идеология само на властта, но и на обществото, т. е. благодарение на ритуала тя вече се е превърнала в митология (Адониева 2001: 153). В такъв смисъл посещаването на култови за социализма пространства могат да се разглеждат като част от митологизираната идея за безсмъртното дело на Ленин. За център на този мит или по-скоро възплъщение на безсмъртната идея се явява ленинският мавзолей. Защото новата държава (СССР) има нужда от собствена, обща за цялото общество светиня, от «оная мистическа ценност, която не се подлага на съмнение» (Адониева 2001: 61). Разбира се посещаването на подобно място означава да станеш съпричастен към общата идея. С времето този вид поклонничество се превръща в част от личния и обществен живот на съветския гражданин.

Мавзолеят на Ленин е обект на поклонение и за българите от Бесарабия. Теренните материали показват, че мотивацията за посещаване на ленинския мавзолей е най-различна: *«Бяйми нъмислили с мъжъ ми дъ идим нъ Новый год в Москва, дъ видим Ленин; куту си спомнъ кво гльсени беши...два часъ стуйайми фъф очарту, зъмръзнайми, но гу видяйми! В города бяъ малку орта, куйто видяъ Ленин, гачи скаскъ ръсказваъ зъ тва; ини удеъ ну пътьовка, даваха ги гато има някакъв празник, там зъ 1 Май или 8 Март, ини сами, къту ний удеъ. Тва гу правяъ най-важнити, теъ, партийцити...тва ни беши навагодний подарок»*⁸. Дали това ще е официално (по протокол) посещение, подарък за семейството или пък част от екскурзионната програма поклонението пред мавзолея на Ленин е одобрено от страна на Партията, което по такъв начин го превръща в един от културните императиви на социалистическата идеология.

Желанието да се посещават места, узаконени с «писаното» и не «писаното» за култови пространства може да бъде предизвикано и по пътя на «митологизирания» разказ: *«Баца ми го разказваше на хората с «да видиш!», като за нещо невероятное...ас самата Ленин видях в 1976 г., бях самата студентка и тръгнах при сестра си на гости...студ, 33 градуса, но ас специално спрях в Москва да ида в Мавзалея, зъквоту*

сички съ гу виждали пък ас не...студ и ас съм стуяла три часа в очар-ту, тя беше бесконечная очередь»⁹. Очевиден е стремежът към престиж, съчетан с интригата за лично съпричастие към «приказното чуто» за Създателя, Вожда, Спасителя. Подобно на християнските поклонници съветските граждани са подложени на различни изпитания и трудности (дълъг път, студ, дълга опашка и пр.) за да се идентифицират с истината на света.

Аналогията между християнското поклонничество и новото «социалистическо поклонничество» е напълно осъзната от самите местни хора: «*Ходяли първен на хаджалък, в Света гора. По-напред с талики, който е по-богат, сетня с параходи имало ходели..., уйчу им Лейчо, когато бил млад, хубаво са учал и него го избрали, че бил чесен да отива в Света гора...*» (Пейкова 1996: 44). «Поклонничеството» е факт, практикуван както от християни, така и от комунисти. Няма прекъсване на идеята за поклонение на първосъздателя, защото: «*...от едни богове наченая да са молат на други...*»¹⁰.

Митът за безсмъртния бог продължава да съществува във времето, но вече с трансформирани митологически образи съобразно с новата религиозна система, интерпретирана като архаична (Абрамян 1993: 37-38) или трибална (Беновска-Събкова 1993). Вечно живият мъртвец, Ленин, е посещаван в празник или делник от избраници или личности, стремящи се да се извисят над средата си, да излязат от своя микрокосмос, за да станат и те обект на подражание. Тяхното поведение е култово, натоварено е с определена религиозна стойност и в същото време е част от личния и социален живот.

В такъв смисъл анализирайки ритуалните пътувания, свързани с християнската и социалистическата култури може да се обобщи, че в народното съзнание те са възприемани равнозначно. И в двата случая пътуват избрани личности — материално обезпечени, духовно извисени или с обществени позиции. И в двата случая завърналият се от ритуалното пътуване е посрещнат с интерес от колектива и приема по-различен социален статус.

БЕЛЕЖКИ

¹ За християнството като религия вж. Елиаде, Кулиано 1999: 163-188.

² Анна Кара, род. 1921 г., с. Кубей, Украйна.

³ Дона Димитрова, род. 1923 г., с. Чийший, Украйна

⁴ Дона Димитрова, род. 1923 г., с. Чийший, Украйна

⁵ Мария Малова, род. 1953 г., с. Ореховка (Пандаклия), Украйна

⁶ «Ленинските стаи» представляват мини музей за живота и делото на В. И. Ленин. В тях най-често са показани фрагменти (картини, плакати, надписи) от ученическите години на вожда, от периода на неговата революционна дейност (макети на

различни скривалища като например шалаш (колиба от тръстика), в който се е укривал Ленин) и разбира се моменти, където Ленин е сред децата.

⁷ Мария Бошкова, род. 1972 г., с. Кубей, Украйна

⁸ Мария Захарова, род. 1959 г., гр. Чадър-Лунга, Молдова (родом от с. Чийший)

⁹ Мария Малова, Цит. инф.

¹⁰ Мария Малова, Цит. инф.